

„nove levice Trećeg sveta“, bazirane na anti-imperijalizmu i antikolonijalizmu, posledično je pokretala stare istorijske, političke i kulturno-loške animozitete, koji su je nužno distancirali od socijalističkih partija nekadašnjih „velikih sila“ Evrope.

Ključna prekretnica dolazi sa završetkom „godina previranja“ u SSSR-u posle Staljinove smrti, odnosno nakon završetka rata u vrhu birokratske hijerarhije Politburoa. Učvršćivanjem Nikite Hruščova kao generalnog sekretara KP Sovjetskog Saveza i hegemonia njegove globalne sfere uticaja, otpočeo je novi period Hladnog rata. Ovaj proces bio je relativno spor i dao je dosta vremena Jugoslaviji da učvrsti sliku o sebi kao o *zemlji između svetova* u očima pojedinih evropskih socijalista. Ipak, posle destalinizacije, i nakon što je postalo izvesno da svet ulazi u novu fazu Hladnog rata, položaj evropskih socijalističkih partija, koje su upravo tada počele svoje „dugo“ skretanje ka evrokomunizmu, kao i položaj same Jugoslavije, trajno su izmenjeni.

Beogradska deklaracija 1955. godine bitno je izmenila odnose Jugoslavije sa mnogim evropskim socijalističkim partijama. Ilustracije radi, proglašenje normalizacije odnosa sa SSSR-om izazvalo je iznenadno urušavanje pre toga teško izgrađenih odnosa sa Socijalističkom partijom Norveške. S druge strane, italijanski i francuski staljinisti, kao najmoćnije frakcije u svojim partijama, podržali su ovaj potez. Njihovo vreme, međutim, bilo je na izmaku. Pod vodstvom nekadašnjih najvatrenijih protagonista globalne politike Kominforma, Berlinguera i Maršea, sazrevala je nova partijska struja koja će uvesti ove partije u doba evrokomunizma i okrenuti evropsku levicu ka ideologiji „države blagostanja“, dok je s druge strane u Moskvi, u centru „globalnog komunizma“, nova partijska struktura pod vodstvom Hruščova počinjala sa destalinizacijom samog SSSR-a. Reakcije na Beogradsku deklaraciju bile su različite, ali je posle nje postalo očigledno da je Jugoslavija počela da traži „treći put“ u socijalizam i da se taj put neće preklopiti sa putem socijalističkih partija Evrope.

Knjiga Nikole Mijatova *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950–1958)* bavi se periodom i događajima od presudne važnosti za formiranje mesta Jugoslavije u Hladnom ratu, u bipolarnom svetu, ali i u njegovoj socijalističkoj hemisferi. Ova hemisfera je samo delimično priznavala tradicionalne granice Istoka i

Zapada, iako su one, kako nam to ova studija pokazuje, ostajale ukorenjene u njenim političkim, ideološkim, društvenim i kulturološkim strukturama. Zaključci do kojih nas dovodi ovo istraživanje ne odnose se samo na kratak vremenski period kojim se ono primarno bavi, već nameću bitna pitanja i nove ideje o istorijskim procesima dugog trajanja koji su svoje prve vidljive manifestacije dali upravo u ovom periodu. Isti ovi procesi nastaviće da definišu ne samo spoljnu politiku Jugoslavije već i njenu unutrašnju strukturu, identitet, ideologiju i kulturu u narednim decenijama.

Luka Filipović

Борис Томанић, ГОРЊА ЈАСЕНИЦА У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ. АРАНЂЕЛОВАЦ И ТОПОЛА 1941–1945, Београд, Институт за савремену историју, 2019, 373.

Proučavanje Drugog svetskog rata u Jugoslaviji predstavlja zahtevan poduhvat za istraživača. Rasparčavanje jugoslovenske teritorije, formiranje okupacionih zona i okupacione uprave, prisustvo velikog broja različitih vojnih formacija na malom prostoru, samo su neki od izazova sa kojima istoričar mora da se „uhvati u koštac“. Iako je period Drugog svetskog rata tema o kojoj je napisan ogroman broj knjiga, protok vremena obavezuje da se pristupi ponovnom istraživanju, preispitivanju dosadašnjih znanja, otvaranju novih pitanja i donošenju zaključaka na osnovu, pre svega, neobjavljene arhivske građe.

Pred nama se upravo nalazi rezultat jednog takvog istraživanja. Monografija Borisa Tomanića *Gornja Jasenica u Drugom svetskom ratu. Arandjelovac i Topola 1941–1945*, predstavlja istoriju dva šumadijska sreza, Orašačkog i Oplenačkog, za vreme Drugog svetskog rata. Knjiga sadrži: predgovor, uvod, šest hronološko-tematskih poglavlja, zaključak, fotopriloge, spisak izvora i literature, registar ličnih imena i spisak skraćenica. U predgovoru autor nas upoznaje sa „smernicama“ koje su ga vodile kroz istraživanje, ciljevima koje je sebi postavio i korišćenim izvorima i literaturom. Da bi čitaoci mogli da steknu orijentaciju o posmatranom prostoru, Tomanić u uvodnom delu daje prikaz antropogeografskih i demografskih odlika i političkih prilika u srezovima. Posebno se osvrće na dve najznačajnije ličnosti u Gornjoj Jasenici u međuratnom periodu: Iliju

Mihailovića (radikal) i Čedomira Plečevića (demokrata) i njihove međusobne borbe. Predratne suprotnosti ova dva političara preslikale su se i na period okupacije. Plečević, koji je postao saradnik partizana, privukao je svoje pristalice partizanskom pokretu, dok su ljudi bliži Mihailoviću, koji je prišao Milanu Nediću, postali simpatizeri kolaboracionističke vlade ili ravnogorskog pokreta. Pored dvojice „građanskih političara“, autor analizira organizaciju Komunističke partije Jugoslavije u Oplenačkom i Orašačkom srezu.

U prvom poglavlju pod nazivom „Aprilski slom“, Tomanić daje kratak pregled događanja tokom aprilskih dana 1941. u posmatranim srezovima, sa naglaskom na period od 11. do 14. aprila, kada su vođene borbe između jugoslovenske i nemačke vojske. Naredna tri poglavlja („Prva godina okupacije 1941“, „Utvrđivanje okupacione i kolaboracionističke vlasti 1942–1943“, „Razbuktavanje građanskog rata 1943–1944“) posvećena su zbivanjima tokom okupacije Gornje Jasenice. Na početku svakog od navedenih poglavlja autor u kratkim crtama, u vidu prikaza, upoznaje čitaoca sa glavnim događajima i činionicima koji su obeležili određeni period (uspostavljanje i razvoj okupacionog sistema i kolaboracionističke uprave, pregled svih vojnih formacija koje u tom trenutku deluju na prostoru Orašačkog i Oplenačkog sreza itd.). Upravo kroz događanja na teritoriji ova dva šumadijska sreza može se videti sva zamršenost Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije.

Poglavlje „Prva godina okupacije 1941“ odnosi se na okupaciju dva šumadijska sreza tokom 1941. godine. Prvih nekoliko meseci okupacije, kao i u ostatku Srbije, protekli su u uspostavljanju nemačke okupacione vlasti i formiranju kolaboracionističkih jedinica i uprave, koje su pokušavale da, pre svega kroz štampu, novo stanje „predstave što je blaže moguće“. Pored prividne smirenosti, aktivno su vršene pripreme za organizovanje otpora okupatoru. To se pre svega odnosilo na komuniste, koji su krajem juna odlučili da formiraju partizanski odred na ovoj teritoriji. Njihove prve akcije svodile su se na napade na kolaboracionističku upravu (paljenje arhiva, napadi na žandarmerijske stanice itd.), dok su sukobi sa Nemcima otpočeli sredinom jula i početkom avgusta 1941. godine. Uspeh tih borbi doveo je do širenja ustanka i tada ravnogorski pokret počinje da obraća više pažnje na teritoriju Gor-

nje Jasenice, što dovodi i do zajedničkih partizansko-četničkih akcija. Savezništvo je, međutim, bilo kratkog veka. Već krajem oktobra započinju učestaliji međusobni sukobi, što je znatno olakšalo ofanzivu nemačkih i kolaboracionističkih snaga i gušenje ustanka. Osim dva antifašistička pokreta, karakteristična za 1941. godinu bila je pojava samostalnog odreda generala Ljuba Novakovića, koji je u jednom trenutku prišao četnicima Koste Pećanca. Ipak, zalažući se za stalnu borbu protiv okupatora, on se razilazi sa Pećancem i posle izdavanja nerealnih naređenja o opštem ustanku u Srbiji napušta teritoriju Gornje Jasenice.

U trećem poglavlju „Utvrđivanje okupacione i kolaboracionističke vlasti 1942–1943“, autor izlaže situaciju nastalu završetkom nemačke ofanzive. Surovo slamanje ustanka dovelo je do nekoliko mirnih meseci u Gornjoj Jasenici. Razlozi leže u privremenom prestanku delovanja partizanskih i ravnogorskih jedinica na ovom prostoru, učvršćivanju okupacionog aparata i jačanju jedinica Nedićeve vlade, zaključuje Tomanić. Smirivanje situacije Nedićeve vlada je iskoristila za sprovođenje svoje propagande među stanovništvom, uputivši poverenike u skoro sve srezove u Srbiji. Ipak, pokret otpora oživljava tokom letnjih meseci ponovnim formiranjem Prvog šumadijskog partizanskog odreda. Time započinju učestalije akcije partizana, ali i likvidiranje „narodnih neprijatelja“. Kao reakcija na komunističku aktivnost, na inicijativu pojedinih oficira, delovanje obnavlja i ravnogorski pokret. Do njegovog omasovljenja dolazi tek krajem 1942, najviše zbog raspuštanja odreda Koste Pećanca. Jačanjem ova dva pokreta vršene su pripreme i za nastavak građanskog rata, koji će dostići svoj vrhunac dolaskom Gorske garde Nikole Kalabića na ovaj teren 1943. godine. Upravo o tome govori poglavlje „Razbuktavanje građanskog rata 1943–1944“. Tomanić beleži skoro svakodnevne borbe između partizanskih i četničkih jedinica (smeštajući najžešće u posebna potpoglavlja), za kojima ne zaostaju međusobne likvidacije simpatizera oba pokreta. Nasuprot tome, sukobi sa okupatorskim jedinicama su jedva vidljivi, dok je zabeležen veći broj borbi između partizanskih i kvislinških snaga.

Prodorom jedinica Crvene armije i NOVJ u Srbiju 1944. rešena je sudbina pobednika u građanskom ratu, a teritorija Gornje Jasenice oslobođena je tokom septembra i oktobra povlačenjem nemačkih snaga sa ovih prostora.

Uspostavljanje novih vlasti na oslobođenim teritorijama pratio je i obračun sa ideološkim protivnicima, čemu je posvećeno poglavlje „Uscenci uspostavljanja nove vlasti 1944–1945“, što nije mimoišlo Oplenački i Orašački srez. Tomanić navodi da se sa obračunom krenulo odmah po uspostavljanju vlasti ubijanjem zarobljenika, kolaboracionista i „narodnih neprijatelja“. Tačan broj žrtava još uvek nije utvrđen, a likvidaciju je pratila konfiskacija imovine. Poslednje poglavlje knjige, koje za razliku od prethodnih predstavlja tematsku celinu, posvećeno je ratnim zločinima počinjenim nad stanovništvom Gornje Jasenice („Zločini“). Autor je poglavlje podelio na nekoliko potpoglavlja: ubijanje civila (istakavši deset najkarakterističnijih primera), ubijanje talaca, zločini u logorima (logori na Banjici u Beogradu i Metinom brdu u Kragujevcu) i ostali ratni zločini (povrede tela, povrede lične slobode, povrede imovine). Od deset izdvojenih masovnih zločina pet su izvršile nemačke jedinice, četiri pripadnici četničkog pokreta, dok su partizani, za koje su karakterističnije bile pojedinačne likvidacije, izvršili jedan masovan zločin. Streljanja talaca iz Oplenačkog i Orašačkog sreza vršena su uglavnom u Kragujevcu u okviru masovnijih streljanja, pri čemu su identifikovana 83 lica, dok je veliki broj lica izgubio živote u koncentracionim logorima u Srbiji i inostranstvu. Autor je izdvojio Banjički logor, gde je utvrdio 82 stradala lica i logor na Metinom brdu u kome je, na osnovu delimičnog spiska, utvrđen identitet 93 streljane osobe. Kao „manji“ ratni zločini dat je pregled nanesenih povreda tela, povreda lične slobode i povreda imovine na osnovu prijava koje su podnošene Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Istraživanje lokalne istorije, u ovom slučaju dva šumadijska sreza, omogućava da se detaljnije sagledaju pojedini događaji i njihovi nosioci. U tome je istraživanje Borisa Tomanića donelo veliki iskorak. Treba napomenuti da je autor svoja istraživanja sproveo u pet arhivskih i četiri muzejske institucije, dok posebnu vrednost delu daje terenski rad i prikupljanje podataka iz matičnih knjiga umrlih za naseljena mesta Gornje Jasenice. Analizirajući i sučeljavajući različite korpuse arhivske građe, Tomanić do detalja rekonstruiše sukobe i borbe različitih vojnih formacija na teritoriji Oplenačkog i Orašačkog sreza (pri čemu posebno ističemo poimenično navođenje stradalih u tim borbama,

čime na dosta mesta ispravlja često preuveličavane brojke žrtava), njihovu komandnu strukturu, svakodnevni život stanovništva pod okupacijom i počinjene ratne zločine (potkrepljene preglednim tabelarnim prikazima), utvrđujući da je tokom rata na ovom prostoru stradalo preko 2.900 ljudi. Svojim objektivnim radom, otvarajući pitanja koja nisu proučavana u posleratnoj jugoslovenskoj historiografiji, Boris Tomanić znatno pomera dosadašnja saznanja o Gornjoj Jasenici tokom Drugog svetskog rata.

Miloš Žikić

Goran Latinović, YUGOSLAV-ITALIAN ECONOMIC RELATIONS (1918–1941), Banja Luka, University of Banja Luka, 2019, 291.

Knjiga *Yugoslav-Italian Economic Relations (1918–1941)*, prof. dr Gorana Latinovića predstavlja izmjenjen i dopunjen tekst doktorske disertacije koju je autor odbranio 2012. godine na Školi istorijskih nauka Univerziteta u San Marinu, pod mentorstvom prof. dr Vere Zamanji sa Univerziteta u Bolonji. Napisana je na osnovu obimne neobjavljene arhivske građe iz Arhiva Jugoslavije, italijanskog Centralnog državnog arhiva, te Istorijsko-diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova u Rimu. Latinović svoje djelo takođe bazira na brojnim objavljenim dokumentima, kao i širokoj literaturi napisanoj na srpskom, italijanskom i engleskom jeziku.

U uvodu autor daje sažetu, ali temeljitu analizu jugoslovensko-italijanskih političkih odnosa od 1918. do 1941. godine, usredsređujući se na događaje koji su označavali političke prekretnice. Analizira krucijalne političke događaje, počevši od odredbi Londonskog ugovora iz 1915. godine i sporova u vezi sa njihovom primjenom, pa sve do Beogradskog sporazuma iz 1937. godine. Pregledom najvažnijih političkih događaja autor pruža bazične informacije u svrhu pripremanja čitaoca da lakše prati razvoj i tok ekonomskih odnosa dviju zemalja.

Prije fokusa na ekonomske odnose između Jugoslavije i Italije, Latinović je analizirao ekonomske sisteme dviju zemalja u periodu između dva svjetska rata. Autor objašnjava da je privreda Kraljevine SHS bila relativno zaostala, ne samo usljed ratnih dejstava na dijelu njene teritorije, već i zbog kasnog razvoja kapitalističkih odnosa. Osim toga, izazovi jugoslovenske ekonomije ležali su i u različitom nivou